

PÁL FERENC

Hadúr szavunk nyomában

Gyula Greguss, le traducteur de l'épopée *Les Lusíades* de Camões traduit Mars par Hadúr. Ce travail part de cette situation contradictoire, le remplacement d'un dieu de l'Antiquité par une divinité de la mythologie hongroise élaborée au début du XIXe s., pour parcourir par la suite les origines et les attestations littéraires du mot Hadúr.

Nemcsak a korabeli cenzúra, de nem egy későbbi bírálója is szemére vetette Camõensnak, hogy *A lusiadák* című eposzában a keresztény Jóisten mellett szerepet kaptak az antikvitás istenei is. Pedig az inkvizíció egyre növekvő hatalmával számot vető portugál költő egy ügyes fordulattal, a mű Tizedik énekének 82. versszakában csupán képzeményeknek¹ nevezte az elbeszélő költeményében megjelenő isteneket, akik ezáltal mintegy belső tartalom nélküli díszítő elemként jelentek meg:

...mert emberek regéi
Vagyunk mi, Jupiter, Junó s a mások:
Agyrémek, a botorság képzeményi;
Hogy lengje át varázs, báj versírástok,
Azért, halandók, kell nekünk csak élni...²

Az eposz első magyar fordításában azonban, amelyet 1865-ben adott ki a Kisfaludy-társaság, a Camões által szerepeltetett antik istenségek némelyikét a fordító, Greguss Gyula megmagyarosítja, így többek között az Első ének 3. versszakában a „luzitán szív előtt meghajló” Neptun és Mars helyett Hab- s Hadúrról ír, ilyenképpen: „Mert, Hab- s Hadúr, melynek meghódolának...”.

Greguss fordítása, amelyet talán tudatos magyarításnak is tekinthetünk, annál meglepőbb, mert Bevezetésében ő maga így korholja a portugál költőt:

A pogány mythológia belé keverése kétségkívül zavarja az összhangot. Visszásnak kell találnunk, hogy e buzgó keresztyén hősöket, kik nagy

¹ „fabulosos, /Fingidos de mortal e cego engano”.

² Greguss, 1865, Tizedik ének 82. vsz.

éremökül vallják, hogy a pogányok között isten országát terjesztik, épen pogány istenek gyámolítsák...³

Ilyenképpen a fordítás felvet néhány kérdést lehetséges szándékaival és befogadásával kapcsolatban, mert – ahogyan erre már korábbi tanulmányainkban utaltunk⁴ – Greguss Gyula a portugál költő elbeszélő költeményét olyan sajátosan magyar hangütéssel ültette át, amely ugyan közelebb hozhatta a „messze délnyugoti partnak e dísznövényét”⁵ a szabadságharc leverése utáni korszak magyar olvasójához, de a portugál költő eredeti szándéka és a filológiai pontosság ellen is vétett, mert az eredetileg díszítménynek tekinthető elemeknek, azaz némely antik isten nevének, jóval fajsúlyosabb jelentést adott.

Az eredeti szövegben megjelenő Mars helyét a fordításban elfoglaló Hadúr Greguss Gyula engedménye a korszakellennek és -fölfogásnak. A keresztnévként is regisztrált, és az Osztrák Magyar Monarchia 1867-es XII. törvénycikkelyének meghatározása nyomán

A H. közjogi értelemben a király, mint a haderő vezére, legfőbb parancsnoka. A H.-i jog a királynak nem valami különös természetű jogköre, hanem az 1867: XII t. c. értelmében a királyt megillető alkotmányos fejedelmi jogkörnek az a része, amely a hadsereg *vezérletére, vezényletére és belsőszervezetére* vonatkozik.⁶

az ország vezetőjét megillető elnevezésként, illetve manapság a sajtónyelvben leginkább a „nem reguláris katonai szervezet (politikai hatalmat is gyakorló) vezetője” -ként⁷ megjelenő „hadúr” ugyanis a magyar nemzeti romantika korában (újra)formálódó ősi magyar hitvilág legfőbb isteneként tűnt föl. Irodalmi alakként először Aranyosrákosi Székely Sándor *A székelyek Erdélyben* című, 1823-ban megjelent négyénekes eposzában szerepel, ahol a szerző ugyan Haddúrnak írja a nevét: „Haddúr, áldd meg hadrontó

³ Greguss, 1865, XXVIII.

⁴ PÁL, Ferenc, 2009, „Egy félrefordítás anatómiája. Megjegyzések az *Os Lusíadas* első magyar fordításához”, *Quo vadis philologia temporum nostrorum?* Budapest, Tinta, 225-230 o.

⁵ Greguss, 1865, IV.

⁶ Révai Nagy Lexikona, 1913, IX. kötet, 290. o.

⁷ Magyar Értelmező Kéziszótár, 2003, 474. o.

fegyvereinket...”⁸, talán, hogy a hexameter ritmikáját jobban érvényesíthesse⁹. A Hadúr, mint a magyarok legfőbb istene ezután a *Zalán futását* megverselő Vörösmarty – „Adta Hadúr a szép földet, s magas égi világot”¹⁰, az *Augsburgi ütközet* és a *Botond* című elbeszélő költeményt megjelentető Czuczor Gergely – „S fegyvereinkre Hadúr áldást ada; ...”¹¹ – , majd utóbb a *Buda halálát* megíró Arany János – „Maga Hadur-Isten sok csuda jelével/Hírül Buda végét adja Etelével”¹² nyomán terjed el a magyar irodalomban és köztudatban.

Az ősmagyar hitvilágot képviselő istenség értelmezése és későbbi fogadtatása nem volt egyértelmű – eredetével és kialakulásával kapcsolatban a legkülönbözőbb vélekedések láttak és látnak mindmáig napvilágot. Vörösmarty által a *Zalán futásában* megjelenő, a perzsa dualizmus szellemét tükröző Hadúr és Ármány ellentétének megrajzolása vezethette el Jókait a perzsa eredet feltételezéséhez, amint *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művében írja: „...a zend hit *Adurja* volt-e azon *Hadur*, kinek képében – őseink – napot, tüzet vagy háborút imádtak?”¹³. Más vélemények szerint a mítoszteremtő Macpherson nyomán járó Aranyosrákosi Székely Sándor a német gót Hödúr vagy Hödúr isten nevéből magyarosította a Hadúrt – ebből kiindulva Gragger Róbert 1920-ban megjelent értekezésében azt állítja, hogy „Székely Sándor egy ó-skandináv isten, Hödúr alakjára mintázta”¹⁴ a születőben lévő magyar mitológia főistenét. Waldapfel Imre azonban a *Jegyzetek a Zalán futásához* című tanulmányában¹⁵ képtelenségnek tartja ezt a felvetést, leginkább

⁸ Aranyosrákosi, 1823, Vö. <http://mek.oszk.hu/01100/01149/html/aranyosr.htm>. 2008. június 5.

⁹ Erre a vergiliusi hagyomány jogosíthatta fel, hiszen Vergilius és Ovidius is Juppiternek írta Jupiter nevét, hogy jobban lehessen skandálni a hexametert. Vö. „Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo”. Liber primus, 223 vsz. Bibliotheca Augustana. Vö. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsante01/Vergilius/ver_ae01.html. 2008. június 5.

¹⁰ Vörösmarty, 1825, Első ének.

¹¹ Czuczor, 1833, Első ének, 3. vsz.

¹² Arany, 1863, Tizenegyedik ének.

¹³ JÓKAI, Mór, *Az ősi vallás*. Vö. <http://mek.niif.hu/00800/00840/html/jokai11.htm>. 2011. június 18.

¹⁴ Király György a „Hadúr nevében” c. munkájában (*Nyugat*, 1921, 19. szám, Figyelő) utal erre az *Egyetemes Philológiai Közlöny* 1920-ban megjelent egyetlen füzetének 40. oldalán megjelent írásra.

¹⁵ „Jegyzetek a Zalán futásához”. *ITK* 1939. 3. sz., 262-276. o.

http://epa.oszk.hu/00000/00001/00172/pdf/ITK_EPA00001_1939_03_262-276.pdf, 2011. június 18.

azért, mert kétségbe vonja azt a Gyulai Pál Vörösmarty-életrajza nyomán elterjedt feltevést, amely szerint a Hadúr Aranyosrákosi Székely Sándor elbeszélő költeményéből került át a *Zalán futásába*. Kutatásai nyomán ugyanis bizonyítottnak látja, hogy a Hadúr neve és isteni személyisége már a *Zalán futásának* 1819-20-ból származó első fogalmazványjaiban benne volt, ennél fogva nehezen elképzelhető, hogy „Aranyosrákosi Székely Sándor és Vörösmarty Mihály egymástól teljesen függetlenül megtalálhatták volna a magyar értelmezésre kínálkozó germán mitológiai nevet”¹⁶. Idegen eredetet tulajdonít a „magyarok istené”-nek Réthei Prikkel Marián, aki szerint a Hadúr nem a magyar „szellemország”-ból, hanem a Bibliából szórja ránk haragos „isten-nyilai”-t, és sémi vér folyik az ereiben¹⁷. Hasonlóképpen a Hadúr szó bibliai, a régi zsidókig visszavezethető eredetéről gondolkodik Vyda Imre is 1926-os, a *Magyar Nyelvőr*-ben megjelent írásában¹⁸. Jeremiás, Jezsajás könyvének, a Törvények és a Krónikák könyvének valamint Máté és Lukács evangéliumának azon verseire hivatkozva, ahol a *Dominus exercitus* illetve a *Jehova exercitus* szerepel, vitába száll a hagyományos „seregek ura” fordítással, és az általa helyesnek vélt „hadak ura” formából vezeti le az Aranyosrákosi Székely Sándor által használt Hadúr illetve Haddúr szóalakot. Hegedüs Loránt egy, a *Pesti Hírlap*-ban megjelent cikkében¹⁹ ugyanezt állítja, kijelentve, hogy Aranyosrákosi Székely, mint unitárius püspök, az ószövetség „adonáj cebaoth”-jából (ami héberül a „hadak ura”-t jelenti) gyártott magyar istent. A korban egyedül Szerb Antal tart ki a Hadúr eredeti értelmezése mellett, amikor Arany Jánosról szólva felhívja a figyelmet arra, hogy művészetében „Még a mitikus alakok is a magyar valóságból fakadnak, és Hadúr a legmagyarabb isten az összes isten között.”²⁰

A Hadúrral kapcsolatban a Horvát Istvánra visszavezethető ingoványos talajon járó nyelvészkedés is folyamatosan hallatja hangját. Vasváry-Tóth Tibor

¹⁶ http://epa.oszk.hu/00000/00001/00172/pdf/ITK_EPA00001_1939_03_262-276.pdf: 266. o.

¹⁷ „Magyarok istene; Isten nyila”. *Századok* 1906. 40.évfolyam 10. szám évfolyam, (877-893) 876. I.

¹⁸ VYDA, Imre, 1926, „A Hadúr szó eredetéről”, *Magyar Nyelvőr*, 152-153. o.

¹⁹ „Hadúr, Csongor, Tünde és Társaik”, *Pesti Hírlap*, 1926. szeptember 30.

²⁰ Szerb Antal, „Arany János”.

<http://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/arany/szerbaj.htm>. 2011. június 5.

*Magyar őstörténeti etimológiai szótár-ában*²¹ kapcsolatot lát a honfoglaló magyarokat vezető Árpád neve és a Hadúr között, olyanképpen, hogy az első szótag (Ár) az úr-nak, a második szótag első két betűje (pa) a fő-nek, a szó végi *d* pedig a *had*nak felel meg. De még képtelenebb felvetésekkel is találkozni, Zolnai Béla 1929-es *Turáni kótyag* című írásában, amelyre Szócs István egy jegyzete²² hívta fel a figyelmünket, azon az ősmagyarkodó esetlenségen élcelődik, amely a Hadúr szavunkat a német *hadrból* mesterséges magyarosítással hozta létre, ami nonszensz, ha a német szó jelentését (’rongy’, ’civakodás’) nézzük. Nem kevésbé elképesztő az az interneten megjelent magyarázat, amely a Hadúr névnek ’pompa’, ’dicsőség’, ’citrus gyümölcs’ jelentést tulajdonít, és a héber eredetű Hadar név egy változatának tartja.²³

Valószínűbb feltételezés, hogy a Hadúr a korábban és fogalomként is létező Hadak istene vagy Hadisten kifejezéssel áll rokonságban, hiszen a XIX. század elejére már kifejeződött a Hadak Istenét a pogány magyarság vezérlő istenének tartó irodalmi hagyomány, amely feltehetően António Bonfini 1490-es években írt *A Magyarok történetének tizedei (Rerum Ungaricum decades)* című munkájából táplálkozik. Ebben a művében az olasz történetíró „Mars pater” nevét említi, amikor Árpád az új hazából hozott földet, fűvet és vizet a népének bemutatja²⁴. Mivel a „pater” szó az apán, ősapán stb. kívül – bizonyos szókapcsolatokban – istenre, istenségre is vonatkozhatott (vö. Jupiter *pater altitonans* nevével) ezért számításba kell vennünk azt a képtelenek tetsző feltételezést, hogy Mars hadisten a pogány magyarok legfőbb isteneként jelenik meg (ami különös egybecsengés Greguss fordításával!).

²¹ Vasváry-Tóth, 2007.

²² SZÓCS, István, 2008, „-kod-kod-kodás”, *Helikon – Irodalmi Folyóirat*, XIX. évfolyam, 20. (514.) szám – október 25.

²³ http://www.gyakorikerdesek.hu/csaladi-kapcsolatok_csaladfa_902374-milyen-eredetu-nev-lehet-az-hogy-hodur-es-a-hadur-esetleg-mi-lehetett-a-jelent. 2011. június 18.

²⁴ *Arpadus inspecta terra, herbis et aqua advocata contione omnia e sententia evenisse profatur, ex telluris et herbarum indicio regionis clementiam et ubertatem auspicatur. Mox cornu aquam infudit altaque voce, Mars pater, inquit, tuque, parens Hercules, quorum auspiciis maiorum exemplo, almas tam procul Pannonias petivimus, perpetuas has nobis sedes concedite. In Rerum Ungaricum Decades. Régi Magyar Irodalmi szöveggyűjtemény, 1.9.10-79. <http://www.tankonyvtar.hu/szepirodalom/regi-magyar-irodalmi-080905-528>, 2011. június 18.*

Magyar Adorján *A csodaszarvas* című munkájában²⁵ ugyanakkor annak a lehetőségét is fölveti, hogy amikor Bonfini említett történetírásának egy másik helyén „Marti ac Herculi progenitori”-ról ír, akkor valójában „Hunor és Magor ösatyák”-ra utal. Ezzel persze megint a délibábos nyelvészkedés ingatag talajára tévedhetünk, figyelembe véve a szerző további állításait, miszerint „Ősnyelvünkben a főistenség nevei rendszeresen csak két hangból álló szavak voltak, például : Ős, Is, Ég stb., amelyekhez azután egy szóvégi magánhangzó vagy valamely hozzátett más szó is járulhatott, például így : Is-ten, At-a, [...] ... hasonló módon képzettett a kunoknál a főistenség At, Ata, Atya nevéből a Napisten Hat, Had vagy a Hadúr neve. Régi költőink tehát tulajdonképpen csak annyiban tévedtek, hogy e név alatt őseink főistenségét értették, holott ez csupán a Napisten egyik kun neve volt, akit a tulajdonképeni magyarok ’Magyarok Istenének’ is neveztek.”²⁶

Más forrásokból kiindulva elmondhatjuk²⁷, hogy Mars nevének említése magyar irodalmi szövegekben soha nem antikos díszítő elem (vö. ezt Camões szándékával), hanem a szkíta-hun-magyar azonosságot állító meggyőződés, amely Herodotosig megy vissza, Mars pedig a hunok, illetőleg a magyarok ősi isteneként magyar nyelven mindig a Hadak Istene szókapcsolatot veszi maga mellé. Így fordítja le Bél Mátyás is 1745-ben a Priskos Rhetor tudósításában szereplő *Deus bellorum praeses* kifejezést. Ezt az istenképet veszi át Dugonics András *Etelka* című regényében, ahol azonban még nem szerepel a Hadak Istene elnevezés, az író csak annyit ad Etelka szájába, hogy a Magyarok Istenének hívják ezt az istenséget²⁸. A Mars istenről történő végérvényes leszakadás Édes Gergelynél történik meg, aki 1803-ban kiadott *Egy festett széphez* című versében szereplő Mumu szóhoz illesztett jegyzetében utal a magyar hadistenre²⁹. A vers érdekessége egyébként, hogy a költő egy gyermeki

²⁵ Magyar, 1955-1991.

²⁶ Magyar, 1955-1991.

²⁷ SZAJBÉLY, Mihály, 2000, „Délsziget északi fényben”, *Tiszatáj*, LIV. évfolyam 12. sz., december, 66-79. o.

²⁸ Vö. Penke Olga, 2001, „A regény műfaja Dugonics Etelkájában”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, CV. évf. 5-6. sz., 565. o.

²⁹ Óh csudák’ első különös csudája /Föld körül rémző levegő’ Királyja /Nagy pohos! nagy Szent! kinek a’ hazája / Hóld karikája. //Óh nagy! óh szörnü MUMU! pártfogója /A’ vitéz népnek ’s

attitűdöt magára véve, Mumut szembeállítja Manóval, s ezzel már előre bocsátja a Vörösmartynál megjelenő perzsa-iráni eredetű dualizmust. A Hadak Istene elnevezés ez idő tájban már szerepelt Csokonai *Árpádiász*-töredékében³⁰, majd általánossá válik a honfoglalás-kori nemzeti eposz megteremtésén munkálkodó költőknél. Ezt az elnevezést alakítja át azután patetikusabbá az a romantikus szenvedély, amely a lazább Sándor-vers hazai hagyományával szemben a hexametert tartotta a honfoglalás kori eposz legteljesebb formájának, ahogyan Aranyosrákosi Székely Sándornál láthattuk.³¹

A Hadúr Hadak istenére visszavezethető eredete egyébként azzal is bizonyítható, hogy még Vörösmarty is többféle névváltozatot használ, a Hadúr váltakozik a Hadak istene és a Hadisten elnevezéssel. A *Zalán futása* második énekének közepe táján a „hadak istenéről” olvashatunk, néhány sorral alább pedig megjelenik a Hadisten³².

A Hadúrnak, mint pártfogó nemzeti főistennek a szerepe idővel megkérdőjeleződik, Debreczeni Márton a *Kióvi csata* című elbeszélő költeményében³³ már csak egyszerű istenségként jelenik meg (megjegyeznék ugyan, hogy Debreczeni, felfogása szerint, a perzsa vallást isteneivel együtt az ősi magyarság vallásának veszi, a perzsa világnézetet egyszerűen ősi magyar világnézetnek tartja.)³⁴. Később Vörösmarty is eltávolodik a Hadúr alakjának eredeti

ügye' forgatója! /Táborunknak légy igaz oktatója / 'S helyre hozója. //A MANÓT kérünk hogy előzd mitőlünk /Hogy gonosz szerrel ne tegyen belőlünk /Rút csudát szölván gonoszul felőlünk: / Veszzen előlünk 's a' t. <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/00-12/szajbely.pdf>. 2011. december 23.

³⁰ „Rettentő hadakat, vért és egy nemzeti szörnyű / Bajnokot énekelek s a bús Hadak Istene bátor / Hét fő hadnagyait.” In PÁL, József, ÚJVÁRI, Edit, *Szimbólumtár*. http://www.bkiado.hu/netre/Net_szimbolum/Szimbolumszotar.htm. 2008. május 4.

³¹ Waldapfel Imre 1939 nyomán. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1939, 49. évf., 3. füzet.

³² „Akkor jőj te is el hadak istene, rontsd el az átkot / És a hittagadó Rémmel sülyeszd el örökre...” illetve: „...ezen eskü hatalmát /Örözzék az atyák suhogó árnyékai, földje /Karja Hadistennek, s örök ínség nyomja szegését.”

³³ KRISTÓF, György, 1904, „A magyar mythologia Classicus eposzainkban II”, *Erdélyi Múzeum*, 21. évf. 5. sz., 255- 274. o.

http://epa.oszk.hu/00900/00979/00153/pdf/1904_021_05_255.pdf. 2011. június 18.

³⁴ Kristóf, 1904, 270-271 o.

megformálásától, mert 1837-ben írt *Árpád ébredése* című darabjában Árpád már egy önző, nem népére, csak magára gondoló istent szólít meg Hadúr személyében.³⁵

A romantikus nemzeti irodalom múltba forduló, ősmagyar hitvilágot teremtő korszakával együtt a XIX. század derekán tehát látszólag lezárult a Hadurat az ősi magyarság vezérlő és védelmező istenének tekintő felfogás korszaka, és ez az időközben a köznyelvben is polgárjogot nyerő szó ilyenképpen csak reminiscenciaként, a nemzeti ellenállás manifesztálásaként jelenik meg Greguss 1865-ös Camões-fordításában. A huszadik század elején alakja újra feltűnik az irodalomban. Ady 1914-es *A szétszóródás előtt* című versében idézi meg őt, a népeket szétszóró Bibliái Istent helyettesítve a Magyar Istennel³⁶:

Hát népét Hadur is szétszórja:
Szigorubb istenek ezt így szokták,
Miként egy régi, bánatos, erdélyi
Prédikátor írásba rötta
Keresvén zsidókkal atyafiságunk.

József Attila pedig 1922-ben három versében is szerepelteti (*Pogányos hitvallás magyarul*, *A Szent Jobb ünnepén* és az *Ősapám*), átvezetve az utóbbi évtizedekben megújuló ősmagyar gyökereket kereső törekvések jegyében született Hadúrt szerepeltető művekhez.

Leszáll lováru! - tán Hadúr maga! -
Bronzajka mozdul s nem hallik szava,
Rám néz, szemembe, kezét fog velem,
Bús apa bús fiával, csendesesen.

Bibliográfia

ARANY, János, 1863, *Buda halála*, <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/bh01.htm>. 2011. június 18.

ARANYOSRÁKOSI, Székely Sándor, 1823, *A székelyek Erdélyben*.

³⁵ „Oh a'ki fenn uralkodol, Hadúr! / Te nem vagy olyan isten, a' kinek / Térdem hajoljon: munkáid hiúk, / 'S játékok inkább, mint istenművek. / Te nemzetet ragadsz ki a' homályból, / 'S előbb, mint a' nagy pályát végzené, / Lebuktatod tündöklő csillagát.” Vö. Gere Zsolt: „Nemzettörténet és mitológia határpontjain”. In *Villanyспенót*. http://www.villanyспенot.hu/apex/f?p=101:201:1014650413341468::NO::P201_SZOV_KO D:12232. 2011. június 18.

³⁶ Vö. Kabdebó Lóránt, „Szöveg épül, omlik”, *Tiszatáj*, <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/folyoiratok/tiszataj/98-01/kabdebo.pdf>. 2011. június 18. 54. o.

BONFINI, António, 1496, *A Magyarok történetének tizedei. (Rerum Ungaricum Decades). Régi Magyar Irodalmi szöveggyűjtemény*, 1.9.10–79. [Http://www.tankonyvtar.hu/szepirodalom/regi-magyar-irodalmi-080905-528](http://www.tankonyvtar.hu/szepirodalom/regi-magyar-irodalmi-080905-528), 2011. június 18. Valamint: <http://www.balassikiado.hu/doku/html/bonfini.html>. 2011. december 22.

CZUCZOR, Gergely, 1824, *Augsburgi ütközet. Költői Munkái* (1903). Budapest, Franklin társulat. <http://mek.oszk.hu/07900/07923/07923.pdf>. 2011. június 18.

GREGUSS, Gyula (ford.), 1865, *A luziáda Camoenstől*, Budapest, A Kisfaludy Társaság kiadása. Révai Nagy Lexikona (1913). Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, IX. kötet, 290. o.

JÓKAI, Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. <http://mek.niif.hu/00800/00840/html/jokai11.htm>. 2011. június 18.

MAGYAR, Adorján, 1955, *A csodaszarvas*, Budapest, Magyar Adorján Baráti Kör, 1991. http://inquiringminds.cc/yamaguchy_mirror/www.yamaguchy.netfirms.com/magyar_a/csoda_02.htm. 2011. június 18.

Magyar Értelmező Kéziszótár, 2003, Budapest, Akadémiai kiadó (Második átdolgozott kiadás), 474. o.

VASVÁRY-TÓTH, Tibor, 2007, *Magyar őstörténeti etimológiai szótár*. <http://magyarnyelv.network.hu/blog/magyar-nyelv-hirei/vasvary-toth-tibor-magyar-ostorteneti-etimologiai-szotar>. 2011. június 12.

VÖRÖSMARTY, Mihály, 1825, *Zalán futása*. <http://mek.oszk.hu/01100/01122/html/zalan01.htm>. 2011. június 5.

PÁL FERENC

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

E-mail: pal.ferenc@btk.elte.hu